

UNELE ASPECTE ALE CIRCULAȚIEI MONETARE DIN ZONA GURILOR DUNĂRII ÎN SEC. AL XII-LEA

de ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU

Publicarea mai susținută în ultimii ani a descoperirilor monetare din sec. al XI-lea a permis o mai bună înțelegere a circulației monetare din zona Gurilor Dunării în sec. X-XI¹. Perioada următoare nu s-a bucurat de aceeași atenție din partea cercetătorilor. În ciuda marelui număr de descoperiri monetare din sec. XII-XIII, ele apar mai rar în paginile publicațiilor noastre, fapt care nu poate decît să limiteze cunoștințele asupra circulației monetare și asupra acestei epoci istorice în general².

Prezenta lucrare, ca și cele axate pe descoperirile de monede bizantine din sec. XIII-XIV pe care le-am pregătit³, încearcă să contribuie la o cît de redusă îmbogățire a datelor asupra acestui fenomen interesant. Pe de altă parte, ea încearcă să valorifice rezultatele a aproape doi ani de cercetări asupra unor importante loturi de monede din sec. XII-XIII, a căror publicare completă va mai dura încă multă vreme. Studiul prezentat aici a cuprins un număr de 222 de monede bizantine emise între anii 1092/93 și 1204⁴, în covârșitoarea lor majoritate inedite.

Monedele se păstrează în colecțiile numismatice ale Muzeului Deltei Dunării din Tulcea, ale Institutului de Arheologie din București, ale Muzeului de Istorie din Galați, în colecția Mănăstirii Cocoș (com. Niculițel, jud. Tulcea), ca și într-un număr de colecții școlare și particulare din județul Tulcea, între care amintim pe cea a Liceului din Isaccea și colecțiile dr. Dorin Nicolae și ing. Eugen Pestrițu⁵.

Atribuirile și clasificarea materialului s-au făcut urmînd catalogul lui M.F. Hendy, *Coinage and Money in Byzantine Empire - 1081-1261*, lucrare de referință asupra emisiunilor monetare bizantine din sec. XII-XIII.

În același timp am ținut seama și de unele critici și completări care s-au adus acestei lucrări, ca și de unele observații pe care le-am făcut în urma studierii materialului numismatic⁶.

Lotul cercetat prezintă următoarea compoziție:

A. Alexios I (1081-1118) - 70 exemplare (62 aspri trachea de bilon și 8 tetartera).

<u>I. Aspri trachea de bilon:</u>	<u>II. Tetartera</u>
1 Const., em. 1, 1 ex.	6 Const., tip B, 1 ex.
2 Const., em. 3, 25 ex.	7 Const., tip C, 1 ex.
3 Const., em. 4, 27 ex.	8 Thess., em. 1, 4 ex.
4 Thess.-inedite, 4 ex.	9 Thess., em. 3, 2 ex.
5 Philippopolis? 4 ex.	

* Lucrarea a apărut într-o versiune mai restrînsă în "Dacia", N.S., 23, 1979, p. 265-273.

B. Ioan al II-lea (1118-1143), 70 exemplare (69 aspri trachea de bilon și 1 tetarteron).

I. Aspri Trachea de bilon:

- 1 Const., em. 2, var. A, 16 ex.
- 2 Const., em. 2, var. B, 50 ex.
- 3 Const., em. 2, var. ?, 1 ex.
- 4 Thess., 2 ex.

II. Tetartera:

- 5 Const., em. 1, 1 ex.

C. Manuel I (1143-1180), 73 exemplare (69 aspri trachea de bilon și 4 tetartera).

I. Aspri trachea de bilon:

- 1 Const., em. 1, var. A, 39 ex.
- 2 Const., em. 1, var. B, 18 ex.
- 3 Const., em. 1, var. ?, 1 ex. ("clipped").
- 4 Const., em. 2, var. A, 1 ex.
- 5 Const., em. 2, var. B, 4 ex.
- 6 Const., em. 3, fază I, var. B, 3 ex.
- 7 Const., em. 4, var. A, 3 ex.
- 8 Const., em. 4, var. B, 1 ex.
- 9 Const., em. 4, var. C, 1 ex.
- 10 Const., em. 4, var. ?, 1 ex. ("clipped").

II. Tetartera:

- 11 Const., em. 1, tip D, 1 ex.
- 12 Thess., sist. greu, tip A, 2 ex. (dintre care unul surfrapat peste Alexios I).
- 13 Atelier grecesc neprecizat, 1/2 tetarteron, tip B, 1 ex.

D. Andronic I (1180-1185), 2 exemplare aspron trachy de bilon și 1 tetarteron.

- 1 Const., var. A, 1 ex.
- 2 Tetarteron, tip B, 1 ex.

E. Isaac II (1185-1195), 2 exemplare (aspri trachea de bilon):

- 1 Const., tip B, 1 ex.
- 2 Const., tip C, 1 ex.

F. Alexios al III-lea (1195-1203), 5 exemplare (3 aspri trachea de bilon și 2 tetartera).

I. Aspri trachea de bilon:

- 1 Const., var. I, 1 ex. ("clipped")
- 2 Const., var. II, 1 ex. ("clipped")
- 3 Const., var. ?, 1 ex. ("clipped")

II Tetartera

- 4 Const. C. Morrisson, CBNP, II, p. 755, 65, 1 ex.
- 5 Thess., 1 ex.

După cum se observă și din lista de mai sus, atenția noastră s-a îndreptat asupra monedelor de bilon și bronz, lăsând de o parte pe cele de aur și electron⁷.

Monedele studiate de noi provin din descoperirile făcute la Isaccea, Niculițel, Rachelu, Mănăstirea Cocoș, Troesamis-Cetatea de Vest (com. Turcoaia), Măcin, Valea Teilor, Tulcea, Nufărul, Ostrov (jud. Tulcea), Chilia și într-o serie de alte localități, neprecizate, din jud. Tulcea⁸. Localitățile din zona limitrofă Dunării sînt foarte bine reprezentate, deși nu lipsesc descoperirile nici din cele așezate în interior. Repartiția descoperirilor monetare reflectă încă odată rolul important pe care l-a jucat fluviul în viața economică și politică a vremii. De o importanță documentară cu totul deosebită sînt monedele descoperite la Chilia, ele

atestând existența unei așezări din sec. XI-XII în această parte a Deltei⁹. Înainte de a trece la abordarea problemelor ridicate de circulația monetară din sec. al XII-lea, pentru o mai bună înțelegere este necesară o scurtă trecere în revistă a principalelor tendințe care se manifestă în sec. al XI-lea. Circulația monetară din zona Gurilor Dunării pare să reflecte destul de fidel atât situația politico-militară din această regiune, cât și evoluția situației generale a economiei Bizanțului în sec. al XI-lea¹⁰. Stabilirea frontierei bizantine la Dunăre, ca și vastă acțiune de organizare politică, administrativă și militară care i-au urmat, dezvoltarea economică și renașterea vieții urbane, restabilirea legăturilor cu celelalte provincii bizantine au contribuit la reluarea accelerată și pe scară largă a circulației monetare în vremea lui Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea.

Roadetele politicii militare și economice a lui Vasile al II-lea nu au înfrizat să-și arate efectele nici în regiunea Gurilor Dunării. Ca o ilustrare a amploarei reluării circulației monetare în această regiune este faptul că în vremea lui Roman al III-lea asistăm la cea mai puternică înflorire pe care a cunoscut-o în tot sec. al XI-lea¹¹. Începând de la Mihail al IV-lea și până în vremea lui Constantin al X-lea, cu mici oscilații de la o domnie la alta, criza economică și monetară prin care trece Imperiul bizantin își face simțită tot mai puternic prezența. Ea se manifestă atât prin continua reducere a cantității de monedă care circulă în zona Gurilor Dunării, cât și prin reducerea valorii ei intrinsece, dovedită de scăderea continuă a greutateții.

În a doua parte a sec. al XI-lea circulația monetară în nordul Dobrogei prezintă un aspect deosebit. Cantitatea de monedă aflată în circulație fluctuează puternic de la o domnie la alta. Aceste oscilații sînt prea ample pentru a putea fi explicate satisfăcător numai de situația politică de la Dunărea de Jos în vremea unuia sau altuia dintre împărați. Cele mai multe domnii din perioada 1067-1081 au fost prea scurte ca să permită luarea de măsuri eficiente pentru redresarea situației politico-economice, înainte ca împăratul respectiv să fie detronat. De asemenea atacurile pecenege și răscoalele populației de la Gurile Dunării s-au succedat la intervale atât de scurte încît ar fi greu să credem că urmările lor negative nu s-au resimțit în mod obiectiv mai multă vreme. Desigur că evenimentele politico-militare au avut o influență însemnată asupra circulației monetare din această perioadă și explică parțial aceste oscilații. Faptul este clar ilustrat de scăderea sumărului de monede care circulă în vremea lui Mihail al VII-lea și în timpul lui Alexios I. Cu toate acestea, principala cauză a marilor fluctuații care se observă în circulația monetară din perioada 1067-1092 își află originea tot în criza economică a statului bizantin. În încercarea lor de a rezolva dificultățile financiare prin care trecea statul, împărații Roman al IV-lea și Nichifor al III-lea au recurs, printre altele, la emiterea unei mari cantități de monede de bronz, cu greutate mult redusă față de cele ale predecesorilor lor. În contextul unei îmbunătățiri provizorii a situației politice la Gurile Dunării, aceste monede au invadat literalmente piața monetară din această zonă. Ele au pătruns, nu ca urmare a înviorării eco-

nomice, ci mai ales ca urmare a plășilor făcute de împărații de la Constantinopol orașelor din Paristrion. În ciuda situației foarte tulburi prin care a trecut zona Gurilor Dunării în a doua jumătate a sec. al XI-lea, circulația monetară a continuat în mod neîntrerupt, dovedind continuitatea relațiilor cu Imperiul bizantin. În acest sens circulația monetară ne permite să tragem unele concluzii asupra stăpînirii bizantine în această regiune. Pătrunderea monedelor emise de Alexios I în perioada 1081-1092, cunoscută ca cea mai dificilă etapă pentru stăpînirea bizantină în Balcani, dovedește că cel puțin o parte a Dobrogei s-a menținut sub controlul Imperiului chiar și în aceste condiții¹². De fapt, odată cu domnia lui Alexios intrăm într-o nouă etapă atât în istoria Bizanțului, cât și în ceea ce privește circulația monetară în zona Gurilor Dunării.

Alexios I a întreprins o serie de măsuri administrative, militare și politice care i-au permis să se salveze și să prelungească existența Imperiului bizantin. Între acestea se numără și victoria, decisivă pentru soarta Bizanțului, asupra celui mai periculos dușman din Balcani, pecenegii. În 1091, după ce timp de un deceniu au pus în discuție stăpînirea bizantină în Balcani, triburile pecenegilor au fost definitiv înfrînte la Lebonion¹³.

Acest eveniment a permis apoi concentrarea eforturilor și înfrîngerea rînd pe rînd a celorlalți dușmani.

La scurt timp după aceasta, în anul 1092/93 Alexios I a efectuat o amplă reformă monetară, care a reorganizat și însănătoșit sistemul monetar-financiar bizantin, punînd capăt haosului în care se prăbușise moneda imperială în a doua jumătate a sec. al XI-lea¹⁴.

După această schițare a principalelor tendințe care se remarcă în circulația monetară din zona Gurilor Dunării putem trece la urmărirea problemelor sec. al XII-lea. O primă problemă care se ridică în fața cercetării este aceea a datei la care încep să circule în această zonă monedele emise după reformă. Descoperirile de la Păcuiul lui Soare¹⁵, ca și tezaurul de la Silistra¹⁶ indică o pătrundere rapidă a noilor monede în Dobrogea. Și în lotul nostru există un număr de monede din primele emisiuni după reformă, printre care una chiar din prima emisiune a atelierului de la Constantinopol¹⁷. Cu toate acestea monedele din primele emisiuni post-reformă sînt foarte rare, de abia cea de a treia emisiune a atelierului de la Constantinopol apărînd în cantitate mare. Aceasta ne permite să tragem unele concluzii privitoare atât la circulația monetară din ultimul deceniu al sec. al XI-lea, cât și la situația politică din Dobrogea în aceeași perioadă. Înfrîngerea pecenegilor la Lebonion și reforma monetară nu a atras în mod automat și schimbarea situației de la Gurile Dunării. Normalizarea vieții economice și sociale după un deceniu de necurmate lupte cu feudații locali și cu pecenegii nu se putea realiza de la o zi la alta, cu atât mai mult cu cît întreg Imperiul bizantin era epuizat de efortul făcut pentru alungarea invadatorilor și majoritatea regiunilor fuseseră devastate. Refacerea, care a început cu pași timizi după 1091, a fost întreruptă la scurtă vreme de apariția la Dunărea de Jos a cumarilor, noii dușmani periculoși ai Bizanțului.

În 1094 aceștia au trecut fluviul și au invadat și ocupat Paristrionul, ajungând cu prădăciunile pînă la Adrianopolis¹⁸. Atacul din acest an este ultimul eveniment grav pe care l-a cunoscut Dobrogea în vremea lui Alexios I¹⁹. Numai după înfrîngerea, alungarea invadatorilor și instaurarea păcii la frontieră se vor crea premisele refacerii vieții economice și sociale în zona de la Gurile Dunării. Începutul acestei etape se plasează în anii de la hotarul sec. al XI-lea și al XII-lea. Tot în această vreme trebuie să fi început și pătrunderea și circulația pe scară largă a monedelor reformate emise de Alexios I²⁰. Marele număr de monede din emisiunile 3 și 4 de la Constantinopol dovedește că procesul s-a desfășurat rapid și s-a extins în primele două decenii ale sec. al XII-lea.

Cu excepția atacului cuman din 1122, respins cu succes de armatele bizantine, Dobrogea a cunoscut o perioadă de liniște și stabilitate și în cursul domniei lui Ioan al II-lea Comnen²¹. Această situație ca și dezvoltarea pe care a cunoscut-o economia Imperiului bizantin în timpul acestui împărat se reflectă și pe planul circulației monetare din zona Gurilor Dunării, care va atinge cel mai înalt nivel din tot sec. al XII-lea²².

Circulația monetară s-a menținut foarte activă și în primii ani de domnie a lui Manuel I. Monedele din prima emisiune de la Constantinopol ale acestui împărat sînt ultimele moneda bizantine din sec. al XII-lea care mai apar în număr mare în zona Gurilor Dunării. Dacă în viitor cronologia stabilită de noi pentru prima și a doua emisiune metropolitană se va confirma, atunci vom considera drept dată de început a regresului circulației monetare și vieții economice în această regiune mijlocul sec. al XII-lea²³. Acest fapt coincide și este legat și de recrudescența atacurilor cumane și de înrăutățirea situației politico-militare atît la frontiera dunăreană, cît și pe alte fronturi.

Deosebit de grave pentru Dobrogea par să fi fost consecințele atacului din 1148. Din analiza descoperirilor numismatice credem că acesta a avut drept țintă numai Dobrogea. Cu acest prilej a fost distrusă așezarea de la Isaccea și s-au ascuns o serie de tezaure monetare²⁴. Acest atac va fi urmat la scurte intervale - 1154 și 1159 - de alte două invazii cumane²⁵.

Deși Imperiul bizantin mai este capabil să dea dovadă de energie și să acționeze ca mare putere la Dunărea de Jos și după 1148, situația sa în această regiune va cunoaște o continuă înrăutățire pînă la sfîrșitul sec. al XII-lea²⁶. Acest lucru se reflectă și pe planul circulației monetare. Moneda bizantină pătrunde neîntrerupt în toată această perioadă, dar cantitatea este mult mai redusă comparativ cu prima jumătate a sec. al XII-lea. Această observație este valabilă nu numai pentru desoperirile izolate, dar și pentru tezaure, deși în cadrul acestora ponderea monedelor lui Isaac al II-lea și Alexios al III-lea este ceva mai mare²⁷.

La această reducere și slăbire a circulației monetare din zona Gurilor Dunării în cea de a doua jumătate a sec. al XII-lea au contribuit într-o măsură însemnată atît înrăutățirea situației economice a Bizanțului²⁸, cît și dificultățile politice create în urma izbucnirii răscoalei conduse de Petru și Asan²⁹. Criza monedei de bilon este reflectată de des-

coperirile de monede "tăiate" de la Manuel I și Alexios al III-lea. Aceste monede "tăiate" corespund noilor rate de schimb ale asprilor devalorizați în comparație cu hiperperul.

Descoperirile monetare ne permit să întrevădem și unele evenimente politice din această perioadă, în ceea ce privește situația Dobrogei după izbucnirea războaielor vlahilor și bulgarilor. Materialul numismatic nu indică o întrerupere a legăturilor cu Imperiul bizantin în această vreme, dar existența unei întregi serii de tezaure databile între anii 1185-1203 pare să dovedească o stare de neliniște pricinuită de amenințarea unor incursiuni ale răsculaților sau aliaților lor cumani în zona Gurilor Dunării³⁰.

După această trecere în revistă a principalelor etape de circulație a monedei bizantine din sec. al XII-lea în nordul Dobrogei, vom încerca pe baza analizei materialului cercetat, să mai surprindem o serie de aspecte mai generale ale acestui fenomen. În ceea ce privește ponderea avută de diferite ateliere monetare în cadrul descoperirilor pe primul loc se situează Constantinopolul (85,05%). Este de remarcat că, în perioada romano-bizantină, Dobrogea s-a aflat tot în sfera zonei deservite de atelierele monetare ale Constantinopolului³¹. Celelalte ateliere monetare bizantine sînt mult mai slab reprezentate. Thessalonica figurează numai cu 6,33% din monede, iar Adrianopolul cu 1,80%. La Ismail, pe brațul Chilia, a fost descoperită o monedă emisă în sec. XII-XIII la Chersones³². Printre monede există de asemenea un exemplar bătut într-un atelier din Grecia-0,40%. Deși rare, monedele au o importanță documentară deosebită, ele dovedind existența unor relații ale Dobrogei cu celelalte regiuni bizantine: Macedonia, Grecia, Thracia, Crimeea. În cadrul numerarului utilizat în sec. al XII-lea, cele mai frecvente monede erau aspri de bilon, dar alături de ele apar într-un număr oarecum surprinzător și tetartera de bronz (7,24%). Pînă nu demult s-a crezut că acestea au fost folosite mai ales în Grecia³³. Ele sînt mai frecvente în sudul Greciei, dar descoperirile nu lipsesc și sînt relativ uniform răspândite și în restul Balcanilor³⁴, la Gurile Dunării și chiar dincolo de fluviu³⁵.

O altă trăsătură specifică circulației monetare din zona Gurilor Dunării este data mult mai timpurie la care încep să apară orizonturile de tezaure de moneda bizantine. Spre deosebire de restul Peninsulei Balcanice, unde tezaurele apar mai ales în perioada 1185-1203, în sudul Munteniei, Moldovei, Basarabiei și în Dobrogea procesul de tezurizare începe încă de la mijlocul secolului, în timpul domniei lui Manuel I și se accentuează sub Isaac al II-lea și Alexios al III-lea³⁶.

Acest fapt s-a datorat înrăutățirii mai timpurii a situației politice din această regiune, dar reflectă în același timp și strînsele legături care au existat între populația de pe ambele maluri ale Dunării³⁷. Analiza structurii tezaurelor mai indică o trăsătură asupra căreia vrem să ne oprim. Este vorba de menținerea în circulație vreme îndelungată a monedelor. În multe tezaure îngropate între 1186-1203 monedele lui Alexios I, Ioan al II-lea și Manuel I alcătuiesc majoritatea pieselor³⁸. Situația se explică astfel prin restrîngerea pătrunderii monedei în a doua

jumătate a sec. al XII-lea, cît și prin devalorizarea asprului de bilon, fapt ce a atras după sine retragerea din circulație și tezurizarea cu predilecție a monedelor mai vechi și mai valoroase.

Cucerirea Constantinopolului de către cruciați în 1204 va deschide o nouă etapă în istoria Dobrogei și a circulației monetare din această zonă.

Analiza descoperirilor monetare poate să ofere date prețioase nu numai privitoare la viața economică a Dobrogei în sec. al XII-lea, dar și posibilitatea unor noi interpretări asupra unor evenimente politice mai puțin cunoscute din alte surse.

C A T A L O G

Poziția axelor avers-revers este invariabil ↑↓.

ISACCEA - COLECȚIA MUZEULUI DELTEI DUNĂRII.

Alexios I Comnen

Const. em.3, Hendy, p.86, pl.7,2-4.

1 Bill. 2,41 g, 26x24,5 mm.

2 Bill. 3,49 g, 25 mm.

Nr.inv.39881.

Nr.inv.39882.

Const. em.4, Hendy, p.86, pl.7,5-6.

3 Bill. 2,48 g, 28 mm. Nr.inv.39883.

Philippopolis? Hendy, p.87, pl.7,8-9.

4 Bill. 2,81 g, 28 mm. Nr.inv.39884.

Tetartera

5 AE. 3,44 g, 18,5 mm. Nr.inv.40095.

Const., tip B, Hendy, p.87, pl.8,1-2.

6 Thess., em.3, Hendy, p.88, pl.8,10-12.

AE 3,01 g; 19,5 mm. Nr.inv.39.797.

Manuel I Comnen

Const., em.1, var.A, Hendy, p.116, pl.14,10-11.

7 Bill. 3,46 g, 30 mm.

8 Bill. 3,51 g, 31 mm.

Nr.inv.39555.

Nr.inv.39885.

Const., em.1, var.B, Hendy, p.116, pl.14,12-13.

9 Bill. 3,53 g, 28x27 mm. Nr.inv.39801.

Const., em.4, var.B, Hendy, p.118, pl.16,7-9.

10 Bill. 2,23 g, 24 mm. Nr.inv.39886. Tăiată.

Tetartera

11 AE. 2,35 g, 21 mm. Nr.inv.40150.

Const., tip D, Hendy, p.120, pl.17, 11-12, surfrapată peste Thess.,

tip A, Hendy, p.120, pl.17, 13-14.

Isaac al II-lea

12 Bill. 2,95 g, 25 mm. Inv.39798.

Const., var.D, Hendy, p.145, pl.21, 5-7.

Alexios I

Const., post ref. em.1, Hendy, p.85, pl.6, 10-11.
12 bis. Bill. 2,45 g, 27 mm.

Alexios I Comnen

Const., em.3.
13 Bill. 2,45 g, 27 mm. 17 Bill. 3,46 g, 26x25 mm.
14 Bill. 2,47 g, 24 mm. 18 Bill. 3,88 g, 28 mm.
15 Bill. 2,85 g, 26 mm. 19 Bill. 4,00 g, 27 mm.
16 Bill. 3,28 g, 28 mm. 24 Bill. 3,77 g, 29 mm.
Const., em.4.
20 Bill. 3,44 g, 29 mm. 25 Bill. 3,80 g, 27,5 mm.
21 Bill. 3,52 g, 28x24 mm. 26 Bill. 3,82 g, 29 mm.
22 Bill. 3,66 g, 26,5 mm. 27 Bill. 4,05 g, 29 mm.
23 Bill. 3,70 g, 27 mm. 28 Bill. 4,21 g, 27,5 mm.

Tetartera

Thess., em.1, Hendy, p.88, pl.7,8.
29 AE.1,70 g, 19 mm. 31 AE. 3,36 g, 18 mm.
30 AE.3,09 g, 18 mm. s

Ioan al II-lea Comnen

Const., em.2, var.A, Hendy, p.105, pl.10, 9-10.
32 Bill. 2,96 g, 30 mm. 34 Bill. 3,43 g, 29 mm.
33 Bill. 3,07 g, 31 mm. 35 Bill. 3,49 g, 29 mm.
Const., em.2, var.B, Hendy, p.105, pl.10, 11 și pl.11,1-2.
36 Bill. 2,75 g, 29,5 mm. 39 Bill. 3,29 g, 27 mm.
37 Bill. 2,87 g, 26 mm. 40 Bill. 3,74 g, 30 mm.
38 Bill. 2,99 g, 25 mm. 41 Bill. 3,78 g, 29 mm.
Thess., Hendy, p.105, pl.11,3-4.
42 Bill. 3,72 g, 27 mm.

Manuel I Comnen

Const., em.1, var.A.
43 Bill. 2,76 g, 30 mm. 45 Bill. 3,14 g, 28,5 mm.
44 Bill. 3,11 g, 30x26 mm. 46 Bill. 3,23 g, 29 mm.
Const., em.1, var.B.
46 bis Bill. 2,53 g, 26 mm. 48 Bill. 3,31 g, 27,5 mm.
47 Bill. 3,28 g, 28,5 mm. 49 Bill. 3,62 g, 28 mm.
Const., em.3, faza 1, var.B, Hendy, p.117, pl.15,7-9.
50 Bill. 2,95 g, 31,5x28 mm. 52 Bill. 5,10 g, 28,5 mm.
51 Bill. 3,14 g, 32 mm.
Const., em.4, var.A, Hendy, p.118, pl.16,1-6.
53 Bill. 3,54 g, 29 mm. 54 Bill. 4,54 g, 32x28 mm.

Tetartera

Thess., sist. greu, tip A, Hendy, p.120, pl.17,13-14.
55 AE. 4,09 g, 20 mm. 56 AE. 2,71 g, 20 mm.
Surfrapat peste Alexios I, Thess., em.1.

1/2 Tetartera

Atelier grecesc neprecizat tip B, Hendy, p.121, pl.18, 3-4.

57 AE, 1,51 g, 15,5 mm.

Andronicos I

Tetarteron Thessa, tip B, Hendy, p.134, pl.19,3.

57 bis AE, 2,53 g, 20 mm.

Alexios al III-lea

Const., tip I, Hendy, p.151, pl.22,8-12.

58 Bill.2,50 g, 27x22 mm.

59 Bill. 1,35 g, 21 mm.

"Neatly clipped".

ISACCEA - COLECȚIA MĂNĂȘTIRII COCOȘ

Ioan al II-lea

Tetartera, Const., tip A, Hendy, p.106, pl.11, 5-7.

60 AE. 3,40 g, 19 mm. Nr.inv.474.

Alexios al III-lea

Tetartera, Thessa. Hendy, p.152, pl.23,9-10.

61 AE. 3,92 g, 19 mm. Nr.inv.473.

MACIN - COLECȚIA I.TĂUNE

Alexios I

Const., em. 4.

62 Bill. 3,55 g, 27 mm.

NICULITEL - COLECȚIA MUZEULUI DELTEI DUNĂRII

Manuel I

Const., em.1, var.A.

63 Bill. 3,50 g, 28 mm. Nr.inv.39590.

Const., em.4, var.C, Hendy, p.119, pl.16,10-13.

64 Bill. 5,10 g, 28 mm. Nr. inv.39588.

Andronicos I

Const., var.A? Hendy, p.133, pl.18,13-14?

65 Bill. 4,51 g, 29x26 mm. Nr.inv.39573.

NICULITEL - COLECȚIA GH.MATEI

Alexios I

Tetartera, Thessa. em.1.

66 AE. 2,45 g, 21x10,5 mm.

Ioan al II-lea

Const., em.2, var.B.

67 Bill. 3,10 g, 28x27 mm.

69 Bill. 3,80 g, 30 mm.

68 Bill. 3,25 g, 30 mm.

Manuel I

Const., em.1, var.A.

70 Bill. 2,54 g, 29 mm.

OSTROV - COLECȚIA MUZEULUI DELTEI DUNĂRII

Alexios I

Const., em.4.

70 bis Bill.4,50 g, 27 mm. Nr.inv.40353.

OSTROV - COLECȚIA PROF. VAL.BĂDICU

Alexios I

Const., em.4.

71 Bill. 4,00 g, 27 mm.

72 Bill. 4,12 g, 27 mm.

RACHELU - COLECȚIA MUZEULUI DELTEI DUNĂRII

Alexios I

Const., em.3.

73 Bill. 2,89 g, 28 mm. Nr.inv.39597.

Manuel I

Const., em.1, var.A.

74 Bill. 2,78 g, 29,5 mm. Nr.inv.39598.

TULCEA - AEGYSSUS- COLECȚIA ALEX.NENIȚĂ

Ioan al II-lea

Const., em.2, var.B.

75 Bill. 2,86 g, 27 mm.

VALEA TEILOR - COLECȚIA MUZEULUI DELTEI DUNĂRII

Manuel I

Const., em.1, var.B.

76 Bill. 2,68 g, 29 mm. Nr.inv.11544.

**NORDUL DOBROGEI - PASSIM - COLECȚIA MUZEULUI DELTEI
DUNĂRII**

Ioan al II-lea

Const., em.2, var.B.

77 Bill. 3,12 g, 29 mm. Nr.inv.39965.

Manuel I

Const., em.1, var.A.

78 Bill. 3,60 g, 31 mm. Nr.inv.10599. Aurit!

Const., em.1, var.B.

79 Bill. 3,26 g, 26 mm. Nr.inv.11541.

Issac al II-lea

Const., var.B, Hendy, p.144, pl.20,12-13.

80 Bill. 2,61 g, 27 mm. Nr.inv.39966.

Alexios al III-lea

Const., var.II, Hendy, p.151, pl.23,1-7.

81 Bill. 1,99 g, 25 mm. Nr.inv.39967.

"Neatly clipped".

A N E X A

Monețele bizantine din sec. al XII-lea descoperite în nordul Dobrogei care au stat la baza articolului.

Prescurtări:

MDDT = Muzeul Deltei Dunării Tulcea.

IAB = Institutul de Arheologie din București.

MIG = Muzeul de istorie Galați.

Chilia, com.Chilia, jud.Tulcea (MDDT).

Ioan II, Const., em.2 var.B - 1 ex. (Nr.inv. 10947).

Manuel I, Const. em.1, var.A - 1 ex. (Nr.inv.10948).

Manuel I, Const., em.1, var.B - 1 ex. (Nr.inv.10946).

Bibliografie: Octavian Iliescu, RESEE, 16, 1968, p.229-238.

Isaccea, jud. Tulcea (MDDT)

Alexios I, Const., em.3 - 2 ex. (Nr.inv.39881; 39882).

Alexios I, Const., em.4 - 1 ex. (Nr.inv.39889, 40.393).

Alexios I, Thess., Hendy, inedit - 1 ex. (Nr. inv.10601).

Alexios I, Philippopolis?- 1 ex.(Nr.inv.39.884).

Alexios I, Tetarteron, Const., tip B - 1 ex. (Nr.inv.40095).

Alexios I, Tetarteron, Thess., em.3 - 1 ex. (Nr.inv.39797).

Ioan II, Const., em.2, var. ? - 1 ex. (Nr.inv.12078).

Manuel I, Const., em.1, var.A - 2 ex. (Nr.inv.39555; 39885).

Manuel I, Const., em.1, var.B - 1 ex. (Nr.inv.39801).

Manuel I, Const., em.4, var.B - 1 ex. (Nr.inv.39886-clipped).

Manuel I, Comnen, Tetarteron, Const, tip D - 1 ex.(Nr.inv. 40-150).

Isaac II, Const., var.D - 1 ex.(Nr.inv.39798).

Alexios III, tetarteron, Const.C.Morrisson, p.755, 65 - 1 ex.(Nr. inv.40096).

Bibliografie: Al.Popeea și V.H.Baumann, Peuce, 6, 1977, nr. inv. 12078; E.Oberländer-Târnoveanu, Două tezaure de monede bizantine..., nr. inv.10601.

Isaccea (IAB)

Alexios I, Const., em.3 - 2 ex. (Nr.inv.614/29; 1378).

Manuel I, Const., em.1, var.A - 1 ex. (Nr.inv.1378).

Isaccea (Col. Liceului)

Alexios I, Const., em.3 - 1 ex.

Alexios I, Const., em4 - 3 ex.

Alexios I, Philippopolis ? - 1 ex.

Ioan II, Const., em.2, var.A - 3 ex.

Ioan II, Const., em.2, var.B - 7 ex.

Manuel I, Const., em.2, var.A - 5 ex.

Manuel I, Const., em.1, var.B - 3 ex.

Isaccea (Col. Mănăstirii Cocos)

Ioan II, Tetarteron, Const., em.1 - 1 ex. (Nr.inv.474).

Alexios III, Tetarteron, Thess. - 1 ex. (Nr.inv.473).

Isaccea (Tezaurul IV, 1977, Col. dr. D. Nicolae)

Alexios I, Const., em.3 - 4 ex.

Alexios I, Const., em.4 - 1 ex.

Alexios I, Thess, Hendy, inedit - 1 ex.

Alexios I, Philippopolis? - 2 ex.

Ioan II, Const., em.2, var.A - 5 ex.

Ioan II, Const., em.2, var.B - 13 ex.

Ioan II, Thess. - 1 ex.

Manuel I, Const., em.1, var.A - 16 ex.

Manuel I, Const., em.1, var.B - 5 ex.

Manuel I, Const., em.2, var.B - 1 ex.

Bibliografie: E.Oberländer Tîrnoveanu, Două tezaur de monede bizantine...

Isaccea (Col. dr. Dorin Nicolae, lot I)

Alexios I, Const., em.1 - 1 ex.

Alexios I, Const., em.3 - 7 ex.

Alexios I, Const., em.4 - 9 ex.

Alexios I, Const., em.3 sau 4 - 1 ex.

Alexios I, Tetarteron, Thess., em.1 - 3 ex.

Ioan II, Const., em.2, var.A - 4 ex.

Ioan II, Const., em.2, var.B - 5 ex.

Ioan II, Thess. - 1 ex.

Manuel I, Const., em.1, var.A - 4 ex.

Manuel I, Const., em.1, var.B - 4 ex.

Manuel I, Const., em.3, faza 1, var.B - 3 ex.

Manuel I, Const., em.4, var.A - 2 ex.

Manuel I, Tetarteron, Thess. Tip A, sist. ușor - 2 ex.

Alexios III, Const., var. I - 2 ex. ("Clipped").

Isaccea (Col. dr. D. Nicolae, lot II)

Alexios I, Tetarteron, Const., tip C - 1 ex.

Alexios I, Tetarteron, Thess., em.3 - 2 ex.

Ioan II, Const., em.2, var.B - 1 ex.

Manuel I, 1/2 tetarteron, Atelier grecesc neprecizat - 1 ex.

Andronic I, Tetarteron, Thess., tip B - 1 ex.

Mănăstirea Cocoș, com. Nionlițel, jud. Tulcea

(Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș, Col. Mănăstirii Cocoș)

Alexios I, Const., em.4 - 1 ex. (Nr. inv. 252).

Alexios I, Thess. inedit - 1 ex. (Nr. inv. 253).

Ioan II, Const., em.2, var.A - 2 ex. (Nr. inv. 244 și Compl. 1).

Ioan II, Const., em.2, var.B - 11 ex. (Nr. inv. 242-243, 245-250 și Compl. 2-5).

Manuel I, Const., em.1, var.A - 6 ex. (Nr. inv. 251 și Compl. 6-10).

Manuel I, Const., em.1, var.B - 1 ex. (Nr. inv. Compl. 11).

Manuel I, Const., em.2, var.A - 1 ex. (Nr. inv. 255).

Manuel I, Const., em.3, faza 1, var.B - 1 ex. (Nr. inv. 254).

Bibliografie: E.Oberländer - Tîrnoveanu, Două tezaur de monede bizantine...

Mănăstirea Cocoș, tezaur (Col. E. Pेत्रițu)

Ioan II, Const., em.2, var.A - 2 ex.

Ioan II, Const., em.2, var.B - 2 ex.

Manuel I, Const., em.1, var.A - 2 ex.

Manuel I, Const., em.1, var.B - 1 ex.

Bibliografie: E.Oberländer - Tîrnoveanu, Două tezaur de monede bizantine...

Isaccea (Col. Dan Georgescu)

Alexios I, Const., em. 4 - 2 ex.

Măcin (Col. I. Tăune)

Alexios I, Const., em. 4 - 1 ex.

Niculitel, com. Niculitel, jud. Tulcea (MDDT)

Manuel I, Const., em. 1, var. A - 1 ex. (Nr. inv. 39590).

Manuel I, Const., em. 4, var. C - 1 ex. (Nr. inv. 39588).

Andronic I, Const., var. A - 1 ex. (Nr. inv. 39573).

Niculitel (Col. Matei Gh.)

Alexios I, Tetarteron, Thess., em. 1 - 1 ex.

Ioan II, Const., em. 2, var. B - 3 ex.

Manuel I, Const., em. 1, var. A - 1 ex.

Nufărul, com. Nufărul, jud. Tulcea (IAB)

Alexios I, Const., em. 4, 2 ex. (Nr. inv. 1299/44 și 46).

Alexios I, Const., em. 4 - 1 ex. (Nr. inv. 1299/43).

Alexios I, Thess., inedit - 1 ex. (Nr. inv. 1299/45).

Alexios I, Philippopolis? - 1 ex. (Nr. inv. 1299/49).

Manuel I, Const., em. 1, var. ? - 1 ex. clipped (Nr. inv. 1299/50).

Ostrov (Col. MDDT)

Alexios I, Const., em. 4 - 1 ex. (Nr. inv. 40353).

Ostrov, com. Ostrov, jud. Tulcea (IAB)

Alexios I, Const., em. 3 - 1 ex. (Nr. inv. 605/12).

Ostrov (Col. Bădicu Val.)

Alexios I, Const., em. 3 - 1 ex.

Alexios I, Const., em. 4 - 3 ex.

Rachelu, com. Luncavița, jud. Tulcea (MDDT)

Alexios I, Const., em. 3 - 1 ex. (Nr. inv. 39597).

Manuel I, Const., em. 1, var. A - 1 ex. (Nr. inv. 39598).

Rachelu (MIG)

Manuel I, Const., em. 4, var. A - 1 ex. (Nr. inv. 11933).

Troesmis, Cetatea de Vest, com. Turcoaia, jud. Tulcea (MDDT)

Alexios I, Const., em. 3 - 1 ex. (Nr. inv. 11156).

Ioan II, Const., em. 2, var. B - 2 ex. (Nr. inv. 11155; 39730).

Manuel I, Const., em. 4, var. ? - 1 ex. "clipped" (Nr. inv. 11162).

Bibliografia: E. Oberländer Târnoveanu, Peuce, 8, 1979.

Tulcea (IAB)

Alexios I, Const., em. 4 - 2 ex. (Nr. inv. 477/139 și 140).

Ioan II, Const., em. 1, var. B - 3 ex. (Nr. inv. 477/136, 137, 138).

Manuel I, Const., em.1, var.B - 1 ex. (Nr.inv.477/141).

Tulcea-Aegyus (Col. Neniț Alex.)

Ioan II, Const., em.2, var.B - 1 ex.

Valea Teilor, com.Isovoarele, jud.Tulcea (MDDT)

Manuel I, Const., em.1, var.B - 1 ex. (Nr.inv.11544).

Nordul Dobrogei (MDDT)

Alexios I, Const., em.3 - 4 ex. (Nr.inv.10952; 10954; 11839; 11841).

Alexios I, Const., em.4 - 2 ex. (Nr.inv.11843; 10650).

Ioan II, Const., em.2, var.A - 1 ex. (Nr.inv.10953).

Ioan II, Const., em.2, var.B - 1 ex. (Inv.39965).

NOTE

1 În acest sens putem cita printre altele lucrările lui AL. POPEEA, "Peuce", 4, 1973, p.175-197, nr.32-149; de asemenea AL. POPEEA și V.H.BAUMANN, "Peuce", 6, 1977, p.207-226. Autorii publică și o serie de monede din sec.XII-XIII, din păcate însă unele greșit identificate și atribuite. Astfel moneda nr.142, atribuită lui Manuel I, este o imitație "latină" de la Constantinopol (Hendy, tip D); nr.143-145, ca și nr.150-154, atribuite lui Manuel I sau neprecizate, sînt imitații "latine" cu modul mic^a (Hendy, tip A); nr.147 (pl.1/147), socotită ca fiind o monedă de la Demetrios Comnen Ducas, este o imitație latină de la Constantinopol (Hendy, tip P). Moneda nr.147 este o emisiune a lui Mihail al VIII-lea, ca și cea de la nr.148, iar cea de la nr.149 este o monedă emisă de Andronic al II-lea. Asupra acestor ultime trei monede cf. E.OBERLANDER TARNOVEANU, Monede bizantine din secolele XIII-XIV descoperite în nordul Dobrogei, SCIVA, 30, 1979.

Pentru o imagine de ansamblu asupra descoperirilor monetare din Dobrogea, dar cu rezerve asupra unor concluzii privind circulația monetară, vezi I.BARNEA și ȘT.ȘTEFĂNESCU, Din istoria Dobrogei, III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos (prescurtat: DID), București, 1971, p.325-333.

2 Dintre lucrările care se ocupă de descoperirile monetare din sec. al XII-lea din Dobrogea menționăm în mod special: IL. BĂNCILA, SCN, 1, 1957, p.425-438; idem, SCN, 2, 1958, p.417-418. Deși a scăpat atenției cercetătorilor monetăriei bizantine din sec. al XII-lea, primul articol citat are meritul de a fi întrezărit înaintea lui A.BELLINGER, D.M.METCALF și M.F.HENDY existența unor mărci de emisiune în această epocă.

În lumina lucrării lui M.F.HENDY, Coinage and Money in Byzantine Empire - 1081-1261, Dumberton Oaks Studies, 12, 1969, se cuvine să se facă o precizare asupra compoziției tezaurului de la Tuzla. El

nu conține numai monede bizantine de la Alexios I la Alexios al III-lea, ci și așa-numitele imitații "bulgare" de tip A-C și imitații "latine" cu modul mic tip A. Acest fapt modifică data îngropării tezaurului, care trebuie plasată cel mai devreme după 1208.

Vezi de asemenea OCT. ILIESCU, Monede medievale și moderne descoperite la Păcuilul lui Soare între anii 1956-1974, în P. DIACONU și S. BARASCHI, Păcuilul lui Soare, II. Așezarea medievală, București, 1977, p.148-163; cf. și E. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Două tezaure de monede bizantine din secolul al XII-lea descoperite în nordul Dobrogei, BSNR, 1975-1978.

Pentru o imagine de ansamblu asupra descoperirilor monetare din sec. XII-XIV în Dobrogea, cu aceleași rezerve ca cele prezentate la nota 1: I. BARNEA și ȘT. ȘTEFĂNESCU, DID, III, p.333-335.

O listă foarte utilă a descoperirilor din Muntenia, Moldova, Transilvania și Dobrogea cf. OCT. ILIESCU, Monede bizantine din secolele XII-XIII găsite la Dunărea de Jos, în II^{ov} - file de istorie, 1978, p. 143-155, utilizat de altfel și de P. DIACONU, Les Coumans au Bas Danube aux XIe et XIIe siècles, București, 1978, p.134-138.

3) E. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Monede bizantine din secolele XIII-XIV descoperite în nordul Dobrogei, SCIVA, 30, 1979, și Unele aspecte ale circulației monetare din prima jumătate a secolului al XIII-lea în zona gurilor Dunării și problema atribuirii unor emisiuni monetare din această perioadă, "Pontice", 1979.

4) Vezi anexele de la sfârșitul lucrării. Avem la dispoziție pentru studiu peste 2000 de monede emise în sec. XII-XIV, atât din nordul cât și din sudul Dobrogei, dar nu sînt încă toate curățate. 709 din ele au stat la baza acestei lucrări, ca și a celorlalte două citate mai sus.

Din cele 222 monede utilizate la întocmirea acestei lucrări, 85 sînt prezentate în catalogul de la sfârșitul lucrării, cu toate datele tehnice necesare. Este vorba de piesele care fac parte din col. MDDT, col. Mănăstirii Cocoș (exceptînd tezaurul), col. dr. D. Nicolae (exceptînd tezaurul IV de la Isaccea), col. Bădicu Val., col. Alex. Neniță, col. Gh. Matei și col. I. Tăune. Restul vor face obiectul unei publicări ulterioare.

5) Aducem mulțumirile noastre cele mai călduroase cercetătorilor Bucur Mitrea, C. Preda și Gh-Poenaru Bordea de la Cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie din București, tov. Aneta Anghel, directoarea Muzeului județean Galați, starețului Gherasim Stăvărăche al Mănăstirii Cocoș, tov. dr. Dorin Nicolae, ing. Eugen Pेत्रișu, prof. Ion Rădulescu, directorul Liceului din Isaccea, prof. Val. Bădicu, Alex. Neniță, Dan Georgescu și I. Tăune pentru amabilitatea și sprijinul acordat.

De asemenea mulțumim și pe această cale tov. Oct. Iliescu, șeful Cabinetului numismatic al Academiei R. S. România pentru sfaturile și încurajarea pe care ni le-a dat întotdeauna, ca și pentru observațiile făcute în timpul întocmirii lucrării, observații de care am ținut cont la definitivarea articolului.

Mulțumim și pe această cale cercetătorului P. Diaconu de la Institu-

tul de Arheologie din București pentru observațiile și sugestiile făcute la citirea manuscrisului.

- 6 C.MORRISSON, CBNP, II, p.671-673; de asemenea E.OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU, Două tezaure de monede bizantine...
- 7 Până acum nu cunoaștem nici o piesă de electron din sec. al XII-lea descoperită în Dobrogea.
În privința descoperirilor de monede de aur din această vreme nu au apărut date noi de la publicarea lucrării lui OCT. ILIESCU, L'hyperpère byzantine au Bas Danube du XIe au XIIe siècle, RESEE, 7, 1969, 1, p.109-121.
- 8 Pentru repartitia descoperirilor pe localitățile anexe. Monede bizantine din sec. al XII-lea mai sînt cunoscute la Dorobanțu: cf. P. DIACONU, Les Coumans, p.135, nr.14 și la Dinogetia: GH.ȘTEFAN și colab., Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Biserica-Garvăn, București, 1967, p.27.
- 9 OCT.ILIESCU, SCIVA, 29, 1978, p.203-213 și idem, RESEE, 16, 1978, 2, p.229-238.
- 10 Pentru o informare rapidă asupra istoriei Dobrogei în sec. al XI-lea cf. I.BARNEA, DID, III, p.131-152.
Pentru Bizanț vezi G.OSTROGORSKY, Histoire de l'Etat byzantin, Paris, 1969, p.309-377 și M.F.HENDY, Coinage... p.3-9.
Deși în sec.VII-X monedele sînt rare, circulația lor nu încetează aproape deloc în acest interval.
De la jumătatea sec. al IX-lea asistăm la o înviorare a pătrunderii monedei bizantine în Dobrogea: cf. I.BARNEA, Peuce, 2, 1971, p.205-219; R.FLORESCU și R.CIOBANU, Pontica, 5, 1971, p.364-365, nota 19. Pentru unele descoperiri monetare din această epocă în nordul Dobrogei: E.OBERLANDER-TÄRNOVEANU, Monede bizantine din secolele VII-X descoperite în nordul Dobrogei, SCN, 7, 1971
- 11 Pentru sec. al XI-lea descoperirile monetare din nordul Dobrogei oferă următorii coeficienți monetari monedă/an:

1. 969-1028 = 59/56 = 1,05 monede/an.
2. 1028-1034 = 34/6 = 5,66 - " -
3. 1034-1041 = 29/7 = 4,14 - " -
4. 1041-1057 = 48/16 = 3,00 - " -
5. 1057-1059 = 3/2 = 1,50 - " -
6. 1059-1067 = 19/8 = 2,12 - " -
7. 1067-1071 = 19/3 = 6,33 - " -
8. 1071-1078 = 7/7 = 1,00 - " -
9. 1078-1081 = 15/3 = 5,00 - " -
10. 1081-1092 = 19/11 = 1,73 - " -

În vederea acestor calcule s-au avut în vedere loturile publicate de AL. POPEEA, "Peuce", 4, 1973, p.175-196 și AL. POPEEA și V.H. BAUMANN, "Peuce", 6, 1977, p.207-227. Am ținut de asemenea seama și de monedele inedite aflate în diverse colecții, pe care le-am

cercetat. Noi considerăm însă că aceste cifre, deși reflectă o realitate a circulației monetare dintr-o epocă, nu sînt suficient de semnificative dacă nu se ține cont în aceeași măsură și de greutatea medie a monedei de bronz și de titlul și greutatea medie a pieselor de aur emise în timpul domniei fiecărui împărat. Aceste elemente vor fi mai pe larg tratate într-o lucrare pe care o pregătim, cu titlul provizoriu: Aur și bronz în criza monetară din Bizanț în sec. al XI-lea. Asupra situației generale din zona gurilor Dunării în ultimele decenii ale sec. al XI-lea cf. I. BARNEA și ȘT. ȘTEFĂNESCU, DID, III, p.131-152.

Cf. G. OSTROGORSKY, op.cit., p.377-388 și P. DIACONU, Les Petchénègues au Bas Danube, București, 1967, p.130-134.

Pentru reforma monetară a lui Alexios I: M.F. HENDY, Coinage ..., p.14-50.

La Păcuiul lui Soare a fost descoperită o monedă emisă de Thessalonica după reformă, care a permis stabilirea datei de distrugere a cetății la 1094. Cf. OCT. ILIESCU, în Păcuiul lui Soare, p.161, nr. 1 și P. DIACONU, Les Coumans..., p.53.

G. SEVEREANU, Tezaurul de la Kalipetrovo (Silistra), în Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani, Cluj, 1931, p. 388-395 și OCT. ILIESCU, RESEE, 7, 1969, 4, p.110-111.

Îngroparea acestui tezaur trebuie pusă probabil tot pe seama atacului cuman din 1094. Cf. OCT. ILIESCU, Ilfov, file de istorie, p.152.

Între monedele bătute în primii ani după reformă socotim și emisiunile atelierului provincial din Thracia, plasat ipotetic de M.H. Hendy la Philippopolis (M.H. HENDY, Coinage..., p.87 și 98) și C. MORRISSON, CBPN, II, p.671-673 la Adrianopolis. Ne raliem părerii cercetătoarei franceze, socotind că monedele au fost emise în anii 1094-1095. Cf. E. OBERLANDER-TĂRNOVEANU, Două tezaure de monede bizantine...

Se pare că atacul a vizat în primul rînd sudul Dobrogei, dar în mod firesc el nu putea decît să înrăutățească și situația din nordul provinciei. Asupra evenimentelor din 1094 vezi P. DIACONU, Les Coumans..., p.41-58.

9 Incursiunea cumană din 1114 a avut drept țintă zona de vest a Bulgariei; cf. P. DIACONU, Les Coumans..., p.59-61.

10 În ultimul deceniu al sec. al XI-lea se remarcă o reducere accentuată a cantității de monedă care circulă în zona gurilor Dunării, mai puternică decît cea din anii 1081-1091. Cu toate acestea nu avem nici un temei să oredem că ea a încetat în această vreme, dar s-a limitat mai ales la vechile monede emise de predecesorii lui Alexios și la cele emise de acest împărat înainte de reformă.

Că monedele emise în prima jumătate a sec. al XI-lea mai circulau și spre sfîrșitul acestui veac o dovedesc tezaurele descoperite în regiune, dintre care nu menționăm decît cele de la Nufărul (jud. Tul-

- cea), cf. AL. POPEEA și V.H. BAUMANN, "Peuce", 6, 1977, p.209, nr.30; p.214, nr.90 și 92; p.216, nr.128 și p.217, nr.129. În sudul Dobrogei un tezaur cu o datare asemănătoare este cel de la Plopeni (jud. Constanța), cf. I. DIMIAN, SCN, 1, 1957, p.200-201.
- 21 Asupra atacului din 1122 cf. P. DIACONU, *Les Coumans...*, p.62-71. Autorul consideră că acest eveniment a afectat în special nordul Dobrogei și a dus la întreruperea temporară a vieții în așezarea de la Dinogetia-Garvăn. Pentru o datare mai târzie a distrugerii Dinogetiei cf. I. BARNEA, RESEE, 9, 1971, 3, p.356.
- 22 Pentru perioada 1092-1203 avem următorii coeficienți monetă/an:
1.	1092-1118 = 70/26 = 2,69	monede/an
2.	1118-1143 = 70/25 = 2,80	- " -
3.	1143-1180 = 73/37 = 1,97	- " -
4.	1183-1185 = 2/2 = 1,00	- " -
5.	1185-1195 = 2/10 = 0,20	- " -
6.	1195-1203 = 5/8 = 0,62	- " -
- 23 Pe baza tezaurului IV de la Isaccea, a cărui îngropare a fost pusă de noi pe seama puternicului atac cuman din 1148, am stabilit ca dată finală a emisiunii I de la Constantinopol anii 1147-1148. CLE. OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU, Două tezaure de monede bizantine... ; D.M. METCALF, RBN, 123, 1977, p.114, datează această emisiune circa 1143 - 1150.
- 24 Pentru atacul din 1148 cf. P. DIACONU, op.cit., p.78-90. Asupra limitării sale numai la sud-estul Munteniei și Dobrogei, cf. E. OBERLANDER-TARNOVEANU, op.cit.
- 25 Cf. P. DIACONU, op.cit., p.84-90.
- 26 Asupra situației generale cf. P. DIACONU, op.cit., p.91-107.
- 27 Tezaurul Isaccea II - cf. I. BARNEA și ȘT. ȘTEFĂNESCU, DID, III, p.333 - are următoarea compoziție: Alexios I: 29 Bill.; Ioan II: 3 Bill.; Manuel I: 15 Bill.; Isaac II: 1 Bill. Tezaurul de la Tulcea, 1895- cf. ILEANA BANCILA, SCN, 1, 1957, p.426; Manuel I: 5 Bill.; Isaac II: 6 Bill.; Alexios III: 13 Bill. Tezaurul "dobrogean" (?) - cf. B.MITREA, SCN, 3, 1960, p. 497-499; Isaac II: 3 Bill.; Alexios III: 3 Bill. Am lăsat de o parte tezaurul Isaccea III (1969) - cf. I. BARNEA, DID, III, p.334 - deoarece credem că acest tezaur pare să fie mai timpuriu decât susțin autorii.
- De asemenea tezaurul de la Tuzla, în urma reanalizării parțiale, trebuie datat mai târziu de 1204, el conținând atât imitații "bulgare", cât și imitații "latine" cu modul mic: cf. nota 2.
- 28 M.F. HENDY, *Coinage...*, 14-25 și 18c, precum și tabelul de la p. 12.
- 29 G. OSTROGORSKY, op.cit., p.426-429 și 430-434.
- 30 O părere asemănătoare și la P. DIACONU, *Les Coumans...*, p.114-119.
- 31 GH. POENARU BORDEA, *Monnaies byzantines des VIe-VIIe siècles en Dobroudja*, în ACIEB, Bucarest, 1973, t.III, Bucarest, 1975, p.205.

- 32 P.O.KARYSKOVSKY, MASP, 7, 1971, p.81. Deși nu am putut verifica moneda, credem totuși că este vorba de o emisiune chersonesia-nă de la sfârșitul sec.al XI-lea și începutul sec.XII, cf. A.B.ANDRIU, Monetae de la Hersonesa, Kiev, 1977, p.166, nr.465-480.
- 33 M.F. HENDY, Coinage..., p.311. Asupra compoziției tetarterelor și a semnificației lor, cf. D.M.METCALF, NCirc, dec., 1978, p.574.
- 34 În nordul Greciei nu par a fi prea frecvente, după cum rezultă din lista tezaurelor publicată de J.Touratsogou, Balkan Studies, 14, 1973, p.139-457. Pentru restul Balcanilor cf. M.F.HENDY, Coinage..., p.324-404.
- 35 În tezaurul de la Copuzu 21,62% din cele 37 de monede sînt tetartera. Asupra compoziției tezaurului în lumina lucrării lui M.F.Hendy, cf. E.OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Două tezaure de monede bizantine... Tezaurul de la Copuzu are o structură deosebită de cea a altor tezaure din zona noastră. El a fost constituit sau a aparținut unei persoane care a trăit o vreme în zona Thessalonicului.
- 36 Pentru tezaurele din Dobrogea vezi supra nota 27 și E. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, op.cit. Pentru descoperirile din Muntenia, cf. OCT.ILIESCU, Creșt. Col., 39-40, 1972, p.30-36; IRIMIA DIMIAN, SCN, 1, 1957, p.202-203; ILEANA BANCILA, SCN, 1, 1957, p.425-426; B.MITREA, Dacia, N.S., 13, 1969, p.552, nr.70 și SW.MC.MOSSER, NNM, 67, 1935, p.100. Asupra descoperirilor din Basarabia vezi P.O.KARYSKOVSKY, MASP, 7, 1971, p.81 și 86 și P.DIAONU, Les Coumans..., p.137, nr.45. Pentru restul Peninsulei Balcanice cf. M.F.HENDY, Coinage..., p.325-404 și J.TOURATSOGLU, "Balkan Studies", 14, 1973, p.141-147.
- 38 Șirul de tezaure de monede ascunse în sudul Munteniei și Moldovei în timpul lui Manuel I poate constitui încă o dovadă a faptului că acestea erau sub controlul Imperiului bizantin. Asupra acestei probleme, mai recent P.DIAONU, Les Coumans..., p.98-107.

CERTAINS ASPECTS DE LA CIRCULATION MONÉTAIRE DANS LA ZONE DES BOUCHES DU DANUBE AU XIIe SIÈCLE.

Résumé

L'auteur analyse certains aspects de la circulation de la monnaie byzantine dans la zone des bouches du Danube pendant la période des années 1092-1204, conformément à 222 monnaies byzantines qui sont en grande partie inédites. Le lot étudié se présente ainsi: Alexios Ier (1081-1118) - 70 exemplaires (dont 62 exemplaires trachea de billon et 8 tetartera); Jean II (1118-1143) - 70 exemplaires (69 aspres trachea de billon et 1 tetarteron); - Manuel Ier (1143-1180) - 73 exemplaires (69 aspres trachea de billon et 4 tetartera); - Andronic Ier (1180-1185) - 2 exemplaires (1 aspre trachy de billon et 1 tetarteron); - Isaac II (1185-1195); 2 exemplaires (les deux aspres trachy de billon); - Alexios III (1195-1203) 5 exemplaires (3 aspres trachy de billon et 2 tetartera).

Des 222 monnaies, 85 sont présentées avec toutes les dates tech-

niques nécessaires dans un catalogue qui se trouve à la fin du travail. Les monnaies proviennent des découvertes isolées ou des dépôts trouvés à Isaccea, Niculișel, Rachelu, Mânăstirea Cocos, Troesmis - la Cité de l'Ouest, Măcin, Valea Teilor, Tulcea, Nufărul, Ostrovul, Chilia Veche et aussi dans d'autres localités non précisées du département de Tulcea.

Dans la première partie de l'étude on analyse brièvement certaines tendances qui peuvent être remarquées dans la circulation monétaire de la zone des Bouches du Danube entre 969 et 1081. Après un apogée atteint au temps de Romain III, sous les héritiers de celui-ci on assiste à une crise de plus en plus accentuée. Elle se caractérise par la continuelle réduction de la quantité de la monnaie qui se trouvait en circulation et aussi du poids de celle-ci. Depuis le règne de Romain IV, le nombre de monnaies émises par les différents empereurs découvertes dans la zone des Bouches du Danube devient très fluctuant d'un règne à l'autre, sans qu'on puisse expliquer ce fait d'une manière satisfaisante uniquement par les événements politiques et militaires de l'époque. On assiste ainsi à un phénomène inflationniste, dans les conditions de la diminution de la valeur de la monnaie en or et en bronze. Les découvertes monétaires de la période des années 1081-1092, indiquent le fait que les liaisons avec Byzance ont continué même dans les conditions politiques et militaires très graves de la première décennie du règne d'Alexios Ier Comnène.

La seconde partie du travail est consacrée à l'analyse de certains aspects de la circulation de la monnaie byzantine entre 1092 et 1204.

Un premier problème qui préoccupe l'auteur est celui du moment de début de la pénétration dans la zone des Bouches du Danube de la monnaie réformée d'Alexios Ier.

En dépit de la présence de quelques exemplaires isolés qui ont pénétré tout de suite après 1092-1093, l'auteur considère que les nouvelles monnaies s'imposent dans la région seulement aux années de la fin du XIe siècle et au début du suivant, en même temps avec la troisième émission constantinopolitaine de Hedy.

En assurant la frontière danubienne et le développement économique général de l'Empire byzantin, la circulation monétaire s'est développée et amplifiée rapidement et a atteint son apogée pendant le règne de Jean II et les premières années du règne de Manuel Ier. Le milieu du XIIe siècle représente un moment d'épreuve dans l'histoire de la circulation monétaire dans la zone des Bouches du Danube.

Les dernières monnaies byzantines qui apparaissent en grand nombre sont celles de la première émission constantinopolitaine de Manuel (datées par l'auteur à base d'un dépôt d'Isaccea 1143-1148). La cause de la restriction de la circulation monétaire est due tant aux nouvelles attaques coumanes parmi lesquelles celle de 1148 paraît avoir eu de graves effets en Dobroudja, qu'à l'aggravation de la situation économique de Byzance et aux dernières deux décennies du siècle, la révolte des Valaques et des Bulgares dirigés par Pierre et Assan.

Due à la détérioration de la situation politique en Dobroudja de même qu'au sud de la Valachie, Moldavie et Bessarabie, le phénomène de thésaurisation se manifeste plus tôt qu'au reste des Balkans puisqu'il commence au milieu du XIIe siècle et s'accroît entre 1086-1204. Quoique bien réduite quantitativement la monnaie byzantine continue à pénétrer sans interruption jusqu'à la chute de Constantinople en 1204, fait qui prouve que la région a été maintenue sous le contrôle de l'Empire, en dépit des attaques coumanes et des révoltés des Balkans.

La catégorie monétaire la plus fréquente utilisée dans la zone des Bouches du Danube au XIIe siècle est représentée par les aspres trachea de billon mais d'une manière surprenante, les tetartera apparaissent dans une proportion assez grande - 7,24%.

Aux dernières décennies du siècle les anciens aspres émis au temps d'Alexios Ier, Jean II et au début du règne de Manuel Ier ayant un contenu plus grand en argent sont thésaurisés en grand nombre et ils constituent la majorité des pièces des dépôts cachés entre 1186-1204.

On connaît aussi des découvertes d'aspres coupés ultérieurement à leur émission, pour que le nouveau poids corresponde mieux aux rapports d'échange de l'hyperpère et de l'aspre dans la période 1185-1204.

En ce qui concerne les ateliers d'émission en première place se situe Constantinople, avec 85,07% du total, suivi par Thessalonique avec 6,33%, Andrinople (Philippopolis ?) avec 1,80%, les ateliers grecs et la Crimée avec 0,40% chacun.